

den van de vraag waarom er verhoudingsgewijs zoveel Nederlandse joden zijn weggevoerd en vermoord. Veel actoren laten zich niet eenduidig in één van deze drie rubrieken onderbrengen. Bovendien heeft deze indeling, aldus Meershoek, door haar herkomst uit het strafrecht, een te sterke morele connotatie. De auteur presenteert hiermee dejarige Blom alsnog een sigaar, maar dan één uit eigen doos.

De bundel wordt geopend met een bijdrage van emeritus-hoogleraar Von der Dunk, waarin deze stelt dat de mentaliteit van het Nederlandse volk al eeuwenlang door een weerzin tegen oorlog en geweld wordt gekenmerkt. Deze afkeer lijkt hem moeilijk te ontkennen. Toch heeft uitgerekend Blom onlangs tijdens de derde nationale geschiedenisdag (november 2003) de prikkelende vraag gesteld of dit al zo vaak geschetste nationaal-pacifistische zelfbeeld niet nodig aan revisie toe is. Von der Dunk wil daar kennelijk niet aan, maar zijn artikel heeft mij gesterkt in de opvatting dat dit oude zelfbeeld inderdaad nogal eenzijdig is. Zo is het opvallend hoezeer de auteur handel en oorlog als elkaars tegenpolen beschouwt, terwijl Mars en Mercurius in het verleden uitstekende bondgenoten zijn gebleken. De VOC en de WIC waren tot de tanden gewapende handelscompagnieën, met een zin voor kopen én kapen. En dan: is een koloniale mogendheid niet per definitie een gewelddadige staat? Door het debacle van mei veertig te typeren als een ultieme demonstratie van de nationale ongevoelendheid in de omgang met geweld, zoekt Von der Dunk de oorzaken van dit fiasco te veel in wat een typisch Nederlandse mentaliteit moet zijn, terwijl desastreuze nederlagen en de daarbij tentoongespreide mentale onvoorbereidheid op oorlog van alle tijden en alle volkeren zijn. Het legerbericht aan generaal Harberts 'Toen werd het levensgevaarlijk en gingen wij terug', is bepaald niet zo uniek in de militaire annalen als Von der Dunk suggereert. (28) Defaitisme is niet voor niets een leenwoord.

Het is helaas onmogelijk binnen het bestek van deze bespreking alle bijdragen de revue te laten passeren. Zij zijn moeilijk onder één noemer te brengen, met dien verstande dat bijna de helft betrekking heeft op de Tweede Wereldoorlog en de verwerking daarvan. En dat laatste is niet verrassend in een aan Blom gewijd 'liber amicorum'. Behalve de zestien artikelen bevat de bundel een stuk van de hand van Conny Kristel waarin zij een overzicht geeft van Bloms bijdrage aan de geschiedwetenschap in Nederland en afgewogen oordeelt over de betekenis van zijn diensten aan Clio. Dit alles natuurlijk bedoeld als tussenbalans, want we zouden bijna vergeten dat de NIOD-directeur nog steeds 'alive and kicking' is. Zo zal de lijst van zijn publicaties die in de bundel is opgenomen, naar verwachting nog aanzienlijk groeien.

Ben Schoenmaker

M. A. W. Gerding, e. a., ed., *Encyclopedie van Drenthe* (3 dln.; Assen: Van Gorcum, 2003, x + 1096 blz., €120,-, ISBN 90 232 3932 6).

Is het niet wat veel gevraagd van een recensent om een encyclopedie te beoordelen van bijna 1100 pagina's, en dan ook nog een waarin hij zelf een van de lemma's is? Beïnvloedt dat laatste zijn oordeel in negatieve of positieve zin? De lezer oordele zelf.

Het fenomeen 'provinciale encyclopedie' lijkt een typisch Noord-Nederlands verschijnsel te zijn. In de jaren vijftig verschenen er voor Groningen en voor Friesland kort na elkaar twee encyclopedieën, namelijk die van K. ter Laan, *Groninger Encyclopedie* (2 dln.; Groningen,

1954/1955) en de *Encyclopedie van Friesland* (Amsterdam, 1958), onder (hoofd)redactie van J. H. Brouwer. De Friezen hadden kennelijk de smaak te pakken, want in 1975 verscheen er in Leeuwarden een tweedelige *Encyclopedie van het hedendaagse Friesland*, waarin de ontwikkelingen in de laatste twintig jaar (1954-1974) de hoofdmoot vormden. Bijzonder element in de beide Friese encyclopedieën was dat het daarbij niet uitsluitend om alfabetisch opgezette uitgaven ging, maar dat daarin een zogenaamd 'compendiumgedeelte' opgenomen was. Daarin werd aandacht besteed aan economische ontwikkelingen, taal, letterkunde, kunst en cultuur en tal van andere meer algemene onderwerpen. Was het de Groninger naijver die in 1999 een *Nieuwe Groninger Encyclopedie* in maar liefst drie delen het licht deed zien? In ieder geval was het dit provinciale naslagwerk dat de Drentse bestuurders in 2001 deed besluiten ook een dergelijk werk te laten samenstellen, dat ter gelegenheid van het 400-jarig bestaan van de Drentse Staten in 2003 is verschenen.

De hoofdredactie heeft het zich zeker niet makkelijk gemaakt. Niet alleen konden zij niet terugvallen op eerdere uitgaven, maar ook geven zij in hun korte Verantwoording aan dat het hen niet alleen om geschiedenis ging, maar dat zij alle sectoren van het maatschappelijk leven zoveel mogelijk wilden beschrijven. Naast geschiedenis in al zijn aspecten is er dan ook aandacht voor economie, zorg en welzijn, bestuur en politiek, sport, religie, geologie, landschap en de flora en fauna. Beoogd doel was een zo compleet mogelijk naslagwerk samen te stellen van zaken en personen, die voor Drenthe van belang zijn of zijn geweest. Dat betekende dat bijvoorbeeld allerlei bestaande bedrijven vermeld worden en dat er ook nog levende personen opgenomen zijn. Vooral bij de sporters is opvallend dat er relatief veel jongeren vermeld worden. En dan bedoel ik niet de bekende schaatsers Piet Kleine (geb. 1951) of Jan Bols (geb. 1944), maar wel bijvoorbeeld de handbalster Elly An de Boer (1979), de kunstrijdster Karin Venhuizen (1984) en de wielrenner Addy Engels (1977). De redactie was zich er zeer van bewust dat er in hun keuze altijd een arbitrair en subjectief element blijft zitten. Dat zal wel zo blijven, want wat is er ondanks de redactionele toelichting 'Drents' aan de bosanemoon of de dodaars?

Bezien we nu met het oog op deze recensie de historische lemma's (instellingen, begrippen, families en personen) in dit naslagwerk, dan moet ik vaststellen dat ik al bladerend en naslaand niet veel zaken miste. Wie wil weten wat nu toch eigenlijk een 'goorspraak', een 'rocht' of een 'dingspil' was, of wat de veldnamen 'woert' en 'goorns' inhielden kan er goed in terecht. Ook jongere en oudere instellingen komen vrijwel zonder uitzondering voor: Opbouw Drenthe, de Etstoel, het DETI, alsmede vele belangrijke functionarissen. Ook de vermelding van de oudere Drentse geslachten is zinvol (Alting, Pelinck, Homan, Kymmell enz.), evenals apart de beroemdere leden van zo'n familie. Toch zit daar ook het zwakke punt, want wie op zoek gaat naar de voormannen van de Drentse patriottenbeweging in de jaren tachtig van de achttiende eeuw komt wel enigszins bedrogen uit. Bij het lemma patriottenbeweging wordt weliswaar Carel de Vos van Steenwijk als leidende figuur genoemd, maar ontbreekt bij het lemma over die familie een aparte beschrijving van deze intrigerende persoon. De partij-ideoloog van de patriotten mr. Johannes Tonckens (en auteur van de *Tegenwoordige Staat van Drenthe* — waar is dat lemma overigens? —), die leefde van 1750-1790, wordt in het geheel niet genoemd, zelfs niet eens bij zijn familie. Zijn oudere broer Joachimus Lunsingh Tonckens, degene die Drenthe in de eerste Nationale Vergadering in 1796 vertegenwoordigde, was kennelijk ook geen vermelding, laat staan een lemma, waard. De vooraanstaande Meppeler patriot Otto Blom heeft er wel een, maar die komt weer niet voor in het algemene lemma over de beweging.

Ik houd het maar op kleine slippertjes in een overigens zeer bruikbaar naslagwerk. Het enige

echte nadeel van deze publicatie zal voor velen waarschijnlijk niet de genoemde onvolkomenheidjes zijn, maar de prijs ervan, die met 120 Euro toch wel aan de heel hoge kant is.

Frank Keverling Buisman

¹ Een vierde deel van de *Nieuwe Groninger Encyclopedie* is nog voor dit jaar (2004) in het vooruitzicht gesteld.

C. Deligne, *Bruxelles et sa rivière. Genèse d'un territoire urbain (12e-18e siècle)* (SEUH, Studies in European Urban History (1100-1800) I; Turnhout: Brepols, 2003, 272 blz., €57,-, ISBN 2 503 51382 4).

De studie van mevrouw Deligne, laureaat van de Dexiaprijs voor geschiedenis 2002, vult een lacune. Een volwaardige en afgeronde studie over de veelzijdige wisselwerking tussen een stad en een waterloop ontbrak eigenlijk. Als testcase meteen Brussel aanvatten getuigt van moed, zowel wegens de schaal van de stad als wegens de gehavende staat van het stadsarchief na de beschieting van 1695. De auteur situeerde daarenboven de Brusselse situaties tegen de achtergrond van de hele Zennevallei en dat in een langetermijnperspectief vanaf de vroege Middeleeuwen tot in de achttiende eeuw.

Het boek valt uiteen in vijf hoofdstukken. Het eerste beschrijft de molens op de Zenne vanaf hun verschijnen in de negende eeuw tot in de Nieuwe Tijd. Kaarten in bijlage bieden een overzicht van hun spreiding in tijd en ruimte. De verschillende technische molentypes worden beschreven, maar hun verdergaande industriële diversificatie wordt uitsluitend in twee kaarten in bijlage voorgesteld. Merkwaardig genoeg noemt de bibliografie niet de publicaties van J. Herbillon-A. Joris over de wedemolens noch die van M.-A. Arnould over de voor het Brusselse zo specifieke papiermolens.

Molens, vooral graan- en moutmolens, en de daarvan afhankelijke brouwerijen, zelf bovendien grote verbruikers, waren essentieel in een agglomeratie van enige omvang. Die bedrijven zochten noodgedwongen de nabijheid van het water op of het water werd er naartoe geleid. De kunstmatige grachten dienden soms ook voor de afwatering en voor de verdediging. Molens, brouwerijen en hydrografische kunstwerken waren in zekere zin instrumenten van de macht waarmee de graaf van Leuven, later hertog van Brabant, zich liet gelden te Nijvel, Vilvoorde en Brussel. De daarbij ingestelde banrechten komen evenwel niet uit de verf. Volledig onjuist is bovendien de voorstelling over het monopolie van de mout. (48) De 'maceria quae alio nomine Grut' is geen mout, maar een plantaardige grondstof die aan de mout werd toegevoegd. Bovendien is de interpretatie van een artikel uit het Brusselse molenstatuut van ca. 1175 nogal ongenueanceerd. Wanneer de hertogelijke molens niet kunnen werken, mogen de Brusselaars 'ubicumque', dus overal, niet noodzakelijk op handmolens, malen. In dit tweede hoofdstuk met de wat vage titel 'l'émergence des villes' komen de Brusselse molens aan bod, dus niet de andere molens van buiten de stad, waarover hoofdstuk I handelde. Het opent daarenboven nog maar eens het dossier van de oudste geschiedenis van Brussel aan de hand van toponymische en hydrografische gegevens. Waar de oudere literatuur een burcht zag, wil de auteur alleen een nederzetting zien, eventueel met wallen tegen het water beveiligd. Pas met de ingreep van de graaf van Leuven bij het begin van de elfde eeuw zou de nederzetting uitbreiden en met de nabije bewoningskernen samengroeien. Toponymische argumenten lijken naar ons gevoel te dikwijls te zeggen wat men wil dat ze zeggen. Nemen we bij voorbeeld